

عالی و دانی

تألیف: علامه و عرفان مردمی از افق پست مدرن

دکتر مرتضی الهی قمی

انتشارات اطلاعات

تهران - ۱۳۹۵

سرشناسه: الهی قمشهای، مرتضی، ۱۳۲۸-
 عنوان و نام پدیدآور: عالی و دانی: نگاهی به علم و عرفان مردمی از افق پُست مدرن / مرتضی الهی قمشهای
 مشخصات نشر: تهران: اطلاعات، ۱۳۹۵
 مشخصات ظاهری: ۱۶۰ ص.:
 شابک: 978-600-435-027-3
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: چاپ قبلی: پیک علوم، ۱۳۸۹ (۱۷۵ ص.)
 عنوان دیگر: نگاهی به علم و عرفان مردمی از افق پُست مدرن
 موضوع: فراتجدد
 موضوع: Postmodernism
 موضوع: فراتجدد (ادبیات)
 موضوع: Postmodernism (Literature)
 شناسه افزوده: مؤسسه اطلاعات
 رده بندی کنگره: ۱۳۹ ع ۷ الف ۲ / ۸۳۱ B
 رده بندی دیویی: ۱۹/۹۷
 شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۸۲۱۲

انتشارات اطلاعات

تهران: خیابان میرداماد، خیابان نفت جنوبی، روزنامه اطلاعات، شماره پستی ۹۵۳۱۱ ۱۵۲
 تلفن: ۲۹۹۹۳۳۵۵-۶
 تلفن دفتر توزیع و فروش: ۲۹۹۹۳۳۴۲
 فروشگاه مرکزی: بزرگراه حقانی، رویروی ایستگاه مترو، ساختمان روزنامه اطلاعات، تلفن ۹۹۹۳۶۸۶
 فروشگاه شماره (۱): خیابان انقلاب اسلامی، رویروی دانشگاه تهران، تلفن: ۶۴۴۶۰۷۳۴

عالی ودانی

دکتر مرتضی الهی قمشهای

حروف نگار: زهره حلویی
 طراح جلد: رضا گنجی
 حروف نگاری، چاپ و صحافی: مؤسسه اطلاعات
 چاپ اول: ۱۳۹۵
 شمارگان: ۱۰۵۰ نسخه

قیمت: ۷۰۰۰ تومان

ISBN: 978-600-435-027-3

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۵-۰۲۷-۳

Printed in Iran

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

فهرست

۹	مقدمه
۱۷	عالی و دانی
۲۳	مندیل خیال و لباس نو پادشاه
۲۹	یکی بود یکی نبود
۳۱	پرنوگرافی و رمانس
۳۲	و اما پسته
۳۷	سبب و بی سببی
۴۱	گاو حسن و گاو جک
۴۶	کودک درون
۴۹	تائیس و شیخ صنعتان
۵۵	شازده کوچولو
۶۳	پیر بازیگوش و شیخ شهر
۶۵	پایداری ایستا و پویا
۶۶	راه حل کیفی برای اقتصاد کمی

- ۷۱..... رفت و آمد میان آسمان و زمین
- ۷۲..... پرواز ایکاروس
- ۷۶..... خواب و بیدار
- ۷۹..... مریم و خاله پیرزن
- ۸۳..... زخم و آسیب پذیری
- ۸۴..... اشتباه سیامک
- ۸۵..... سفندیار و آشیل
- ۸۹..... سیدارتا و ابراهیم ادهم
- ۹۵..... یکی رکوی یکی بر بام
- ۹۸..... سیرا در دو راه
- ۱۰۵..... غم سیاه و غم سیاه
- ۱۰۸..... غم سیاه در قصه رستم و سهراب
- ۱۳۷..... حساب و هندسه
- ۱۴۱..... منطق تشکیک یا هندسه درونی
- ۱۴۳..... هندسه روحانی در گلشن راز
- ۱۴۷..... اصالت وجود و اصالت ماهیت
- ۱۵۳..... استادی و شاگردی (راهبری و راهروی)
- ۱۵۶..... مردم و روشنفکران
- ۱۵۹..... سپاسگزاری

مقدمه

قطار علم و بینش انسان با سرعتی سرسام‌آور در حرکت است. برخی بر این قطار سوارند و هر لحظه چشم‌انداز جدیدی می‌بینند. برخی نیز در چایخانه ایستگاه راه‌آهن می‌نشینند و منتظر می‌مانند تا مسافری برسد و هدیه‌ای از شهری دور بیاورد. «نیروی» در نهاد انسان است. اساس جهان بر نوشیدن اینست. کهنه‌گرایی و تکیه بر سنت از تغییر نیز نیروی دیگری است که در طبیعت وجود دارد و هدایت را دنبال می‌کند. هدف کهنه‌گرایی (یا سنت‌گرایی) آن است که میراث باارزش نذشتگان را نابود نکنیم. تعادل بین این دو نیرو برای رشد سالم هر فرهنگی ضرورت دارد.

در فرهنگ ما ایرانی‌ها سنت‌گرایی افراطی سعی دارد که ما را در ایستگاه قطار نگه دارد یا دست‌کم از سرعت قطار بکاهد. شک نیست که ما سنتهای فرهنگی و هنری والایی داریم. شعر و عرفان و موسیقی و معماری سنتی جای باارزش خود را در دل هر ایرانی دارد؛ ولی آنچه امروز در

دوره پسامدرن^۱ ضرورت دارد، آن است که ما نگاهی نوبه فرهنگ دیرینه بیندازیم.

اشعار عرفانی حافظ و مولانا در تار و پود روح هر ایرانی است؛ ولی ضرورت ندارد که ما همان تفسیر را از شعر و عرفان داشته باشیم که اجدادمان داشته‌اند. فرهنگ خاک ماست؛ ولی تا کی در این خاک، تنها سبزمینی و هویج بکاریم؟ با بینش نوینی که امروز بشر پیدا کرده است، در این خاک کشت تازه‌ای می‌توان کرد.

بشر امروز دره تجددگرایی یا مدرنیته^۲ را که دوره افراط‌گرایی در نوپرستی به حساب می‌آید، پشت سر گذاشته و دوره پسامدرن^۳ را شروع کرده است. یکی از خصوصیات این دوره آن است که سعی دارد افراط‌گری‌های دوره تجددگرایی را اصلاح دهد. در تجددگرایی عقیده غالب بر آن بود که علم جدید حرف آخر را می‌زند و تمام مسائل با علم مدرن حل می‌شود. این برخورد که در ابتدای قرن نوزدهم با شروع انقلاب صنعتی شروع شد، رهاوردهای بسیاری داشت که همگی از مزایای آن آگاهیم. در عین حال سلطه‌جویی علم و فناوری (نکنندگی) جدید باعث تضعیف برخی ارزشهای محیط‌زیستی و انسانی شد که امروز بشریت با نتایج آن درگیر است. آلودگی صنعتی در شهرها و آلودگی ملی-مجموعی (از قبیل رواج مواد مخدر، بیماری‌های روانی و بحران‌های فاجعه‌آمیز اقتصادی و سیاسی) که امروزه با آنها مواجهیم، نتیجه افراط‌گری‌های عصر مدرنیته است.

دوره پسامدرن (که دیدگاه علمی و فلسفی‌اش در اوایل قرن بیستم

1. postmodern

2. modernity

3. post-modern

شکل گرفت و هویتش در اواخر قرن بیستم تعریف شد (دیدگاه معتدل‌تری را عرضه می‌کند که در آن از علم و فناوری می‌توان در جهت ارزشهای انسانی و محیط‌زیستی استفاده کرد).

ما در حال حاضر در دوره انتقالی به سر می‌بریم. پست‌مدرن در حال شکل گرفتن است و ما ایرانی‌ها با نیروی خلاقه (که به‌ویژه در نسل تازه‌نفس جوان جهان می‌زند)، می‌توانیم کشت جدیدی در خاک فرهنگی‌مان داشته باشیم و با دست پر در نهضت جهانی پسامدرن شرکت کنیم.

مادر «انقلاب صنعتی» عقب بودیم؛ ولی می‌توانیم در «انقلاب پسامدرن» پیشتاز باشیم. جای بسجاس حرشحالی است که سینمای ایران جای خودش را در سینمای پسامدرن جهان باز کرده است. در علوم و صنعت پسامدرن هم شاهد مقالات علمی با ارزش ایرانی‌ها در نشریات معتبر هستیم. برخی از این دانشمندان، تنبیه ارانم در خارج از کشور به سر می‌برند و بسیاری هم در ایران زندگی می‌کنند؛ ولی همه ریشه در یک خاک فرهنگی دارند. این کتاب که دفتر ارش را با این هدیه به هم‌زمانانم آماده کرده‌ام، نگاه یک مهندس و پژوهشگر علمی است به میراث فرهنگی خودش.

طی سالیان درازی که در فرانسه و کانادا با مسائل علمی رفن کلنچار می‌رفتم، آنچه راهگشای من بود و به مقالات علمی‌ام ویژگی می‌بخشید، عطر خاک ایران بود که در تمامی سابقه فرهنگی‌ام، از قصه‌های مادر بزرگ تا شعرهای عارفانه حافظ و سنائی، استشمام می‌شد. لزومی ندارد که علم و صنعت با فرهنگ قهر باشند. کار علمی خوب ریشه در فرهنگ دارد و کار فرهنگی خوب با علم و صنعت زمان همگام است، با این تفاوت که زبان علم جهانی است؛ ولی زبان فرهنگ بیشتر بومی است. در این دفتر اشاره مختصری به ارتباط علم و فرهنگ خواهیم کرد؛ ولی موضوع اصلی،

ارتباط فرهنگ‌هاست. در این دفتر نشان می‌دهیم که فرهنگ‌ها با اینکه زبان و بیانشان محلی است (یعنی فرهنگ چینی با فرهنگ اروپایی تفاوت دارد)، پیامشان جهانی است. از طرف دیگر فرهنگ‌های هر بوم از نظر بیان به مراتب عالی^۱ و دانی^۲ تقسیم می‌شوند. در این دفتر نشان خواهیم داد که فرهنگ عالی و دانی ریشه در یک خاک دارند و با هم ارتباط «هم‌پروازی»^۳ دارند؛ یعنی نیروهاشان یکسو است و یکدیگر را تقویت می‌کنند.

برای من قصه «شنگول و منگول» که از مادر هنوز به خاطر دارم، همان بوی خوبی می‌دهد که اشعار گلشن راز شبستری که در نوجوانی نزد پدر می‌خواندم. کلام حکیمانه و دانی و قصه کودکانه خاله‌پیرزن هر دو در یک کاروانند.

تصنیف‌های کوچک و بازار و کسرت‌های موسیقی اصیل، هر دو یک زنگوله را در دل به صدا درمی‌آورند.

شعر نو سهراب سپهری و فروغ فرخزاد و حمید مصدق برای من از همان دیاری صحبت می‌کند که قصاید زاهد رحمتی و پروین اعتصامی.

وقتی پنج‌ساله بودم، مادرم قصه کبوتر دانی را از کلیله و دمنه برایم گفت که در آن کبوتران گرفتار با هم در یک جهت پرواز کردند و دام را از زمین برداشتند و از صیاد گریختند.

«نو و کهنه» و «عالی و دانی» فرهنگ نیز مثل کبوتران طوقی با یکدیگر هم‌پروازند.

در این هدیه‌ای که برای هم‌زبانان تهیه کرده‌ام، سعی داشته‌ام که عالی

1. Sublime

2. Vulgar

3. Synergy

و دانی، نو و کهنه، شرقی و غربی، علمی و غیر علمی را در کنار هم بگذارم و نشان دهم که همه باارزشند و در این زمانه بحرانی که در آن به سر می‌بریم، هیچ‌یک را نمی‌شود و نباید قربانی کرد.

یکی از اصول ابتدایی محیط‌زیست، چندگونگی^۱ است. یک‌گونگی روی در مرگ دارد و چندگونگی اساس پایداری^۲ حیات است. در محیط‌زیست فرهنگی نیز همه رنگ و همه نقشی باید باشد. در دوره تجدیدگرایی، ماده‌لوحانه فکر می‌کردند که می‌شود (و باید) طبیعت را اصلاح کرد. آدام دانشمندی مثل الکسیس کارل^۳ در سوئیس با تمام افکار والای علمی - عرفانی‌اش، به کسانی مثل شریعتی را شیفته کرده بود، طرفدار اصلاح نژادی^۴ بود. عمار از نظریه پرداز در برنامه‌های دولت سوئیس برای از بین بردن نسل کولی‌ها هم‌کاری می‌کردا نوگرایان قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم فکر می‌کردند که با ممانعت از علمی که دارند، هرگونه تغییری را در مردم و زمین و جو و دریا و همه جانداران زنده آن می‌توانند بدهند. در دوره تجدیدگرایی هنوز به قانونمندی شبکه‌های پیچیده^۵ پی نبرده بودند و نمی‌دانستند که هر چیز در طبیعت یا در فرهنگ (و نه عالی و دانی)، به کار مهمی مشغول است و همه با هم ارتباط حیاتی دارند.

در مقاله‌ای که اخیراً با نام «پایداری در دوره پسامدرن»^۶ در یک نشریه مهندسی منتشر شد،^۷ بر این تأکید شده است که مهندسان دوره پسامدرن

1. diversity

2. sustainability

3. Alexis Carrel

4. eugeny

5. complex systems

6. postmodern sustainability

7. Mory Ghomshei, 2009

باید افق فکری خود را باز کنند و همه چیز - از فرهنگ و محیط‌زیست تا اقتصاد و سیاست - را در طراحی مهندسی در نظر بگیرند. دیگر زمان آن گذشته است که مهندسان تنها مقاومت مصالح و علوم متعارف مهندسی را بخوانند. مهندس دوره پسامدرن باید به موازات علوم مهندسی، فرهنگ و سیاست و اقتصاد و عرفان و ادبیات نیز یاد بگیرد.

مهندسان قبل از انقلاب صنعتی مثل لئوناردو داوینچی و شیخ بهائی، در فرهنگ خود ریشه داشتند و به همین خاطر بناهایشان هنوز پایدار است. رومی، پسان دوره مدرن یک‌بعدی بودند و کارهایشان از هماهنگی و «هم‌پوشی» لازم برخوردار نبود. مقایسه شهرسازی رُم با شهرسازی نیویورک،^۱ تفاوت این دو دوره را به طور روشن نشان می‌دهد. در کشور خودمان این اختلاف در مقایسه شهرسازی اصفهان قدیم با تهران جدید به چشم می‌خورد.

نهضت پسامدرن بازگشت به عقب نیست، بلکه حرکتی است در جهت درک پیچیدگی و احترام به چندگونگی. ما شرقی‌ها به علت اینکه کمی از قافله تجددگرایی عقب بودیم، چندگونگی فرهنگی‌مان را هنوز حفظ کرده‌ایم. در آمریکا که به آن دیگ ذوب^۲ می‌گویند، چندگونگی تا حد زیادی قربانی یک‌گونگی^۳ شده است. کولتورال و همبرگر از مظاهر همین یک‌فرمی هستند. پسامدرن تا اندازه زیادی در مخالفت با این یک‌فرمی حرکت می‌کند. به همین خاطر این حرکت در اروپا شروع شد؛ چون در آنجا چندگونگی هنوز جای نفس کشیدن داشت. فرهنگ شرق نیز به خاطر چندگونگی‌اش می‌تواند نقش عمده‌ای در جهت دادن به این حرکت ایفا کند.

1. melting pot

2. uniformity

هدف از نگاشتن این دفتر، آن است که شروعی باشد در ایجاد نگرشی جدید به ساختار پیچیده فرهنگی و علمی و عرفانی از دیدگاه پسامدرن. مقالاتی در این زمینه در غرب انتشار داده‌ام که خوانندگانش بیشتر جامعه علمی است. در این دفتر از بحثها و فرمول‌های علمی اجتناب کرده‌ام؛ ولی عصاره همان مطالب را به زبان و فرهنگ ایرانی که مرکب قصه و شعر و عشق و دوستی است، بیان کرده‌ام. این نقضی بر این دفتر نیست، بلکه کمال آن است. چون زبان و فرهنگ غنی فارسی به من اجازه می‌دهد که در دشت وسیعی به هر گوشه‌ای بتازم و از هر چمن، گل دیگری بچینم و درویشانه به هموطنانم هدیه کنم. در عین حال زبان مقالات علمی زبانی خسته‌کننده و ملال‌آور است که من خود از آن زیاد دل خوشی ندارم. بسی مایه تأسف است که دانش و بینش مدرن دوقطبی شده است: در یک قطب شعر و هنر و عرفان قرار دارد و در قطب دیگر علوم استدلالی و تجربی قرار گرفته است. یکی از کوشش‌های من است پسامدرن باید ایجاد ارتباط بین این دو قطب باشد.

مرتضی قمشه‌ای

تجدیدنظر: مهر ۱۳۹۰ - ورشیدی - اکتبر ۲۰۱۶

ونکو - کانادا